

A GYERMEKSZÁM-PREFERENCIÁK ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON AZ ELMÚLT ÉVTIZEDEKBEN¹

S. MOLNÁR EDIT

A termékenység alakulását leíró statisztikák tanúsága szerint az elmúlt két évtizedben számottevően megváltozott Európa termékenységi térképe. Egyes országokban – köztük meghatározó módon a közép-európai régióba tartozókban – a korábban viszonylag magas termékenység alacsony szintre süllyedt, míg a nyugat-európai régióhoz tartozó számos országban a korábban alacsony és folyamatosan csökkenő termékenység mára stabilizálódott vagy éppenséggel növekedni kezdett, megfordítva az eddigi relációt.

A kutatókat Európa-szerte régóta foglalkoztatja, milyen kapcsolat van az egyes országok termékenysége és a gyermekvállalási korú népességnek, illetve a lakosság egészének a családdal, a gyermek értékével kapcsolatos beállítódása, értékrendje között. Egy 10 évvel ezelőtti, 2000. évi nemzetközi összehasonlító vizsgálat (PPA) irányította rá figyelmünket egy nehezen magyarázható, kontrasztos jelenségre.²

Lakossági megkérdezések alapján úgy tűnik, a közgondolkodást jóval tradicionálisabb, erősen gyermekcentrikus beállítódás jellemzi azokban az országokban, amelyekben a termékenység zuhanásszerű csökkenését lehetett tapasztalni. (Megjegyezzük, hogy ezt saját kutatásaink Magyarországra vonatkozóan már jóval 2000 előtt regisztrálták. A nemzetközi összehasonlító vizsgálat során újra igazolódott, hogy ez az összefüggés hazánkban különösen erősen érvényesül.) Ugyanakkor azokban a nyugat-európai országokban, ahol viszonylag magasabb a termékenység, ez a tradicionális, gyermekcentrikus beállítódás kevésbé elterjedt. (Ez a kontraszt azért is elgondolkodtató, mert ezekben az országokban a miénkhez képest akár jelentősen is magasabb termékenység olyan háttértényezők mellett valósul meg, amelyek nálunk egyelőre a gyermekvállalás mérséklődésével járnak. A házasságon kívüli születéseknek, az élettársi kapcsolatoknak, valamint a kisgyermekes anyák munkavállalásának arányai a

¹ A kutatást az OTKA támogatja. Témavezető: Pongrácz Tiborné. Nytsz. 74909.

² A Population Policy Acceptance (PPA) elnevezésű vizsgálat az 1990-es évek elején indult európai országok részvételével, és folytatódott az ezredforduló után is. Az országonkénti kérdőíves adatfelvételek lakossági mintákon készültek 2000–2003 között, 14 európai ország részvételével.

nyugat-európai régióhoz tartozó országok nagy részében magasabbak, mint Magyarországon.)

Pongrácz Tiborné 2007. évi tanulmánya (Pongrácz 2007) ezt a magyarázatra szoruló jelenséget a PPA 2000. kutatásból származó nemzetközi adatokkal illusztrálja, innen veszünk át egy jellegzetes adatsort. A két régió népességének beállítódásbeli különbségét és ebben Magyarország kitüntetett pozícióját valamennyire érzékeltetik az arra vonatkozó adatok, hogy az egyes társadalmakban az emberek milyen arányban fogadják el a „*Nem lehet igazán boldog az, akinek nincs gyermeke*” megfogalmazású állítást (1. táblázat).

1. Az állítással egyetértők aránya az országos mintákon belül, 2000, %
Proportion of people agreeing with the statement in the national sample,
2000, %*

Nyugat-európai régió		Kelet-európai régió	
Németország (Nyugat)	32,0	Magyarország	58,8
Finnország	22,2	Lengyelország	49,5
Belgium	11,9	Litvánia	48,4
Hollandia	5,0	Németország (Kelet)	45,1
		Észtország	44,3
		Csehország	43,6
		Szlovénia	41,5

* „*Nem lehet igazán boldog, akinek nincs gyermeke*”

Forrás: PPA 2000 adatállománya és Pongrácz 2007. 203.

Az idézett tanulmány megállapítja, hogy az okokat az érintett országok demográfusai sem tisztázták egyértelműen. Plauzibilisnek tűnő konklúziója szerint feltételezhető, hogy a keleti és nyugati régió közötti különbségek a tervek, vágyak realizálásának eltérő voltával (is) magyarázhatók. A kelet-európai országokban a gyermekszámra vonatkozó tervek megvalósításának akadályai – köztük a társadalmi, gazdasági megrázkódtatások – talán felértékelik, fontosabbá teszik a privát szféra, a család, benne a gyermek jelentőségét. A harmonikusabb fejlődést megélt nyugat-európai országokban azonban nagyobb lehetőségek nyíltak arra, hogy az előbbieket (az élet természetes rendjeként) és az egyén számára fontos egyéb életcélok közötti optimális összhang megteremtése kerüljön mindinkább a közgondolkodás fókuszába.

Ahhoz, hogy e magyarázattal kapcsolatban – ezúttal kizárólag csak Magyarországra vonatkozóan – állást tudjunk foglalni, további információkra van szükség. Mindenekelőtt tudnunk kell, vajon a közgondolkodásban milyen tartalmi változások mentek/mennek végbe a tényleges demográfiai történésekkel egy időben. Vajon a közmegejtésben a korábbi időkhöz képest ma elfogadottabb-e a gyermekvállalási kedv hanyatlása, illetve méltányoltak-e annak okai?

Ezzel párhuzamosan megértést tanúsítanak-e az emberek az olyasfajta egyéb életcélok iránt, amelyek a talán túlságosan is belterjesnek tűnő gyermekcentrikus beállítódásnak akár versenytársaivá válhatnak? Egyáltalán, mai eszköztárunkkal megfigyelhetők-e a közgondolkodásnak olyan trendszerű, akár múltbeli jellegzetességekre visszanyúló változásai, amelyek mögött a termékenység magatartást kísérő vagy azt szabályozó normák, elvárások megújulása, netán irányváltása sejthető? Kétségtelen, hogy a rendszerváltozás óta eltelt két évtizedben a fiatal és középkorú felnőtt generációk nálunk is részeseivé váltak/válnak olyan pozitív és negatív történéseknek, amelyek a család mellett más, egyéni életcélok, törekvések lehetőségét vagy kényszerét erősítik. Vajon mennyire oldja az ebből fakadó konfliktusokat maga a közmegítélés? Jóváhagyóan nyugtázza-e a változásokat, akár a szinte kizárólagos gyermekcentrikus beállítódás feladása, az „illendően”, „normálisan” viselkedő családok helyeseltető gyermekszám-preferenciáinak mérséklése árán is? Feltevésünk szerint szükségszerű, hogy ilyen változások történjenek; a propagatív korúak terveiben, döntéseiben támadt feszültségek csak a folyamatosan megújuló társadalmi elvárások, normák biztonságára támaszkodva enyhülhetnek.

A Népeségtudományi Kutatóintézet lakossági adatfelvételei azt látszanak alátámasztani, hogy a közgondolkodás számottevően módosult az elmúlt 1–2 évtizedben. Közleményünkben ezúttal a gyermekszám-preferenciák változását mutatjuk be. Először azzal foglalkozunk, hogy a termékenység csökkenéséhez alkalmazkodva időben hogyan alakult a család belső életére nézve „helyesnek”, „jónak” tartott gyermekszám. Ezt követően azzal foglalkozunk, hogy a közgondolkodás különböző, ún. materiális és posztmateriális értékeknek, életcéloknak milyen fontossági rangsorát hagyja jóvá, és ezeket mekkora, még vállalható gyermekszám mellett vélik az emberek megvalósíthatónak. A továbbiakban egy friss, 2009-ben készített adatfelvételtől származó információkat vetjük egybe korábbi kutatási eredményekkel. A 2009. évi vizsgálat 18–50 év közötti férfiak és nők országos reprezentatív mintáján alapul, a korábbi adatok pedig a 18 évesek és idősebbek országos mintáinak 18–50 év közötti korcsoportjaira vonatkoznak. Némi kompromisszum részünkről, hogy a mintákat a propagatív életkor felső határánál zártuk le. A közgondolkodásnak ugyanis – felfogásunk és a 2009 előtti adatfelvételek szempontjai, célkitűzései szerint is – az 50 évesnél idősebb emberek ugyancsak részesei, alakítói. Döntésünk a 2009. évi adatfelvétel lehetőségeinek mérlegelése után született. A témára tekintettel gondoltuk elfogadhatónak, hogy ezúttal az ún. kompetens népességre koncentráljunk. (A minták nemek és korcsoportok szerinti összetétele a Mellékletben olvasható.)

Gyermekszám-preferenciák a családok számára – a családokban ideálisnak vélt gyermeklétszám

A családok számára általánosságban ideálisnak tartott gyermekszám régóta kiemelt fogalom a termékenységi és családtervezési vizsgálatok műszóhasználatában. A szakkutatások szerint alkalmazását eredetileg az a hipotézis tette indokolttá, hogy az egyéni tervek kialakításában valamiképpen a *normák* is szerephez jutnak. Minthogy pedig a közösségi elvárások többnyire magasabb gyermekszámot írnak elő az adott országban adott időszakban tapasztalható termékenységi gyakorlatnál, a velük való érzelmi, gondolati azonosulás önmagában oka lehet a kinyilvánított egyéni családtervek és azok tényleges megvalósulása közötti eltérésnek. A Népeségtudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” című panelvizsgálata Magyarországra vonatkozóan is igazolni látszik ezt a hipotézist. Az ideális gyermekszám normája szerepet játszik – különösen a második és további sorszámu – gyermekek vállalásának szándékában (Spéder – Kapitány 2007).

Elvileg felmerülhetne az a kérdés is: vajon az tekinthető-e *normának*, amit az egyének *személy szerint deklarálnak* az ideális gyermekszámmal kapcsolatos elképzelésükről, vagy pedig az, hogy egy adott közösség (pl. a lakosság) összessége mekkora gyermekszámot lát (átlagosan) kívánatosnak, elvárhatónak a családokban. Ha az utóbbi változatot fogadjuk el, a privát családterveikről nyilatkozó egyének közösségi normához, elváráshoz való viszonyát nem az fejezi ki, hogy ők maguk személy szerint miként vélekednek, hanem az, hogy ez az egyéni vélemény és a közösségi (lakossági) norma milyen közelségben/távolságban van egymáshoz képest. Ezt a gondolatmenetet – kutatás hiányában – most nem folytatjuk. Annál is kevésbé, mert szűkebb témánkra térve a továbbiakban a gyermekszám-preferenciák kizárólag makrostrukturális jellemzőinek bemutatására szorítkozunk, és nem hozzuk kapcsolatba azokat az egyéni szándékokkal, tervekkel, döntésekkel.

Úgy találjuk, hogy a kisebb-nagyobb közösségek (vagy a lakosság) normáinak jellegzetes ritmusa, fordulópontokkal tagolt önálló életútja lehet; előtte járhatnak a termékenységi gyakorlatnak, vagy éppenséggel lomhán követhetik azt. Hazai változásait – bár némileg hézagosan – viszonylag hosszabb időtávon tudjuk követni. Az „Általánosságban hány gyermek ideális egy családban?” kérdésre adott válaszoknak a 18–50 évesek körében mért átlaga 1974 és 2009 között csaknem eggyel csökkent, alig kevesebb, mint a teljes termékenységi arányszám (TFR).³

³ Az 50 éven felülieket is magukban foglaló lakossági minták adatai alapján kirajzolódó tendenciákról lásd: S. Molnár E. (2001, 2010).

2. A 18–50 év közötti férfiak és nők véleménye a család ideális
gyermekszámáról, 1973–2009, % és átlag

*Opinion of men and women aged between 18–50 years about ideal number of
children in the family, 1973–2009, %*

Év	Eset- szám*	Ideális gyermekszám					Összesen	Átlag
		0	1	2	3	4–		
1974**	2586	0,1	0,4	31,2	56,0	12,2	100,0	2,76
1987	1422	0,3	3,8	58,8	34,4	2,7	100,0	2,40
1994	855	0,5	5,7	61,6	30,0	2,1	100,0	2,28
2001	9432	2,0	12,1	65,8	18,6	1,5	100,0	2,06
2009	1486	3,3	16,8	63,6	14,7	1,5	100,0	1,96

*Tisztított adatok, az „egyéb” vélemény és a „nem tudja” válaszok nélkül. Ezek aránya évjáratonként 1–4% között van.

**1974 = 18–45 évesek.

Az ideális gyermekszám átlaga követi a termékenység csökkenését. A két mutató egybevetése nem szokatlan eljárás a szakirodalomban. Ismereteink szerint ezt először Girard és Roussel alkalmazta egy 1982. évi közleményben (Girard – Roussel 1982).

A szerzők 9 európai országra vonatkoztatva a 15 éves és idősebb férfi- és női népességben ideálisnak tartott gyermekszám közvélemény-kutatás útján nyert átlagait vetették egybe a teljes termékenységi arányszámokkal. Feltevésük szerint a két átlag egymáshoz viszonyításával képezett mutató az eszmék, ideák és a termékenység közötti távolságot mutatja. Minél közelebb van ennek értéke 100-hoz, annál valószínűbb, hogy a gyermekvállalás az adott országban elfogadott eszményekkel, szokásokkal, hagyományokkal összhangban valósul meg. Adataik szerint ez leginkább az akkori (1979. évi) Írországra érvényes (TFR: 3,50, az ideális gyermekszám átlaga: 3,62), legkevésbé pedig az (akkori) Hollandiára (TFR: 1,56, az ideális gyermekszám átlaga: 2,29).

Ha hasonló módon szemügyre vesszük a hazai kutatássorozatban megfigyelt egyes évjáratokat, látható, hogy bár az 1974 és 2008/2009 közötti időszakban mindkét mutató csökkent, a köztük kimutatható távolság számottevően növekedett: az eszmények, ideák lassabban követték a termékenység zuhanását.

3. Az adott év teljes termékenységi arányszámának és a 18–50 évesek szerint ideális gyermekszám átlagának az alakulása
Changes in total fertility rate and the mean of ideal number of children among the 18–50-year-old

Év	TFR	Az ideális gyermekszám átlaga	A két átlag aránya
1974*	2,30	2,76	120
1987	1,81	2,40	134
1994	1,64	2,28	139
2001	1,31	2,06	157
2009**	1,35	1,96	145

* 18–45 évesek.

** 2008. évi TFR. (A tanulmány megírása idején a 2009. évi TFR még nem volt ismert. Az adat később korrigálásra kerül.)

Az idősebb (50 év feletti) korosztály valamivel mindig több gyermeket tart ideálisnak, mint a fiatalabb generációk. Korábbi vizsgálataink szerint ez saját termékenységi gyakorlatukkal, de más jellemzőikkel is (pl. relatíve alacsonyabb iskolázottságukkal, intenzívebb vallásosságukkal) függ össze.

4. Az ideálisnak tartott gyermekszám átlaga az 50 év alatti és 50 év feletti korcsoportokban
Mean of the ideal number of children in age groups below and above 50 years

Év	18–50 év közöttiek	50 évesnél idősebbek	Együtt
1974*	2,76	3,00	2,88
1987	2,40	2,61	2,47
1994	2,28	2,43	2,34
2001	2,06	2,24	2,13
2009**	1,96	–	1,96

* 18–45 évesek és 45 évesnél idősebbek.

** 18–50 évesek mintája.

Várható lenne, hogy a gyermekszám-preferenciák – minthogy a válaszadók több mint két évtizedet öregedtek – inkább felfelé tolnának el, vagyis hogy az egykor legfiatalabbnak számító korosztályok ma több gyermeket látnának jó-nak a családokban, mint amennyire annak idején gondoltak. A periódushatás azonban erősebbnek bizonyul, mint a véleményalkotók korosodása. Az 1987-

ben legfiatalabb (18–29 éves) korcsoport 2009-re 22 esztendővel lett idősebb, ám kvázi-kohorszелеmzésünk szerint nem apáik látásmódját tették magukévá, hanem preferenciáikat, a közgondolkodás változásához igazítva, erősen lefelé módosították. Míg 18–29 évesen egyharmaduk 3 vagy több gyermeket látott volna ideálisnak a magyar családokban, a 40–50 év közötti életkort elérve ez az arány a felénél kevesebbre mérséklődött körükben.

5. *Az 1987-ben 18–29 év közötti és a 2009-ben 40–50 év közötti férfiak és nők véleménye az ideális gyermekszámról, %, átlag*
Opinion of 18–29-year-old men and women (1987) and of 40–50-year old men and women (2009) about the ideal number of children

Ideális gyermekszám	Az 1987-ben 18–29 év közöttiek	A 2009-ben 40–50 év közöttiek
0	0	3,6
1	4,1	18,6
2	62,6	61,7
3	32,1	15,0
4–	1,2	0,8
Összesen	100,0	100,0
Átlag	2,34	1,92
Esetszám	514	540

A gyermekszám-preferenciákat más kérdésekkel is szokás vizsgálni. A „*Mennyire jó, ha egy házaspárnak nincs/vagy pedig van: egy vagy két vagy három vagy négy és több gyermeke?*” – kérdésre válaszolva a preferenciák – egy ideális helyzet mérlegelése helyett – másfajta dimenzióba helyeződnek át. Az interjúalanyok ekkor nem azt latolgtatják: *mi lenne* a legjobb, a leginkább eszményi gyermekszám, hanem azt, hogy a meglévő gyermekek egy meghatározott, konkrét száma (vagy éppen a gyermeknélküliség) mennyire tudja biztosítani a házaspár, a család érzelmi egyensúlyát, jó közérzetét. A gyermekszám-preferenciák az ideálisnak vélt helyzethez képest ekkor megnövekednek. Míg például a 3 gyermeket *ideálisnak* tartók aránya az 1987. évi 34%-ról 2009-ig 15%-ra zuhant, azt a *tényleges állapotot*, amikor 3 gyermeke *van* egy házaspárnak, az emberek közel fele gondolja ma is „nagyon jónak”, vagy „jónak”. A preferenciák időbeli változását három adatfelvétel adatai alapján tudjuk megmutatni.

6. „Mennyire jó, ha egy házaspárnak *X* számú gyermeke van?”
 (18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1988, 1997, 2009, %)
 “How good it is if a married couple has *X* children?”
 (Opinion of men and women aged 18–50 years in 1988, 1997 and 2009, %)

Ha egy házaspárnak	Nagyon jó vagy jó	Sem nem jó, sem nem rossz	Rossz vagy nagyon rossz	Egyéb vélemény vagy nem tudja	Összesen
Nincs gyermeke					
– 1988	1,2	22,3	75,8	0,6	100,0
– 1997	3,8	16,3	75,8	4,0	100,0
– 2009	6,3	17,8	73,8	2,1	100,0
1 gyermeke van					
– 1988	58,6	31,6	9,0	0,8	100,0
– 1997	32,2	35,2	28,3	4,3	100,0
– 2009	48,9	31,5	16,4	1,2	100,0
2 gyermeke van					
– 1988	95,3	3,5	0,3	0,9	100,0
– 1997	72,6	18,4	4,8	4,2	100,0
– 2009	72,7	20,7	5,0	1,6	100,0
3 gyermeke van					
– 1988	62,0	23,5	13,1	1,4	100,0
– 1997	53,0	20,1	21,0	5,8	100,0
– 2009	43,5	29,1	25,1	2,3	100,0
4 vagy több gyermeke van					
– 1988	20,0	29,4	47,9	2,7	100,0
– 1997	20,7	18,2	54,1	7,0	100,0
– 2009	19,0	23,8	53,7	3,5	100,0

Esetszám: 1988: 1087; 1997: 843; 2009: 1516.

Jó jel, hogy a 18–50 év közöttiek háromnegyede két évtizedes távlatban változatlanul „rossz”, vagy „nagyon rossz” állapotnak tartja a gyermeknélküliséget. Némiképp növekedésnek indult (1,2-ről 6,3%-ra) az ezt a helyzetet „jó” vagy „nagyon jó” ítélők alacsony hányada. Az adott gyermekszám negatív („rossz” vagy „nagyon rossz”) minősítése ellentétes tartalmú, ha egy, illetve ha négy és ennél több gyermekes házaspárokról nyilatkoznak az emberek. Az interjúalanyok jelentős többsége az előbbiekre gondolva ezt a helyzetet inkább azért véli rossznak, mert „csak ennyi van” („jobb lenne – úgymond – ha legalább kettő lenne”), míg az utóbbiakét kifejezetten a meglévő gyermekek magas száma miatt látják „rossznak” vagy „nagyon rossznak”. Az itt áttekintett időszakban a legnagyobb változás a háromgyermekes házaspárok helyzetének minősítésében történt. 1988 és 2009 között csaknem 20 százalékponttal esett a háromgyermekes létet „jó”, vagy „nagyon jó” tartók aránya, és csaknem

megkétszereződött azoké, akik szerint manapság „rossz” vagy „nagyon rossz”, ha egy házaspárnak három gyermeke van.

Ez nem meglepő, mivel méréseink szerint 1995 óta a 18–50 évesek 60%-a úgy gondol a három gyermekkel élő családokra, mint „sokgyermekes”, ún. „nagy családkra”. Volt idő, amikor ezt a jelzöt csak a négy vagy annál több gyermekes házaspárokra, családokra vonatkoztatták (1974-ben az akkori mintának csaknem 90%-a vélekedett így). A „sokgyermekes”-nek minősített családok vélt gyermekszámátalaga az 1990-es évek második felében kirívóan alacsonynak bizonyult. (Az 1995. évi felmérésben a 18–50 évesek 11%-a, 1999-ben 15%-a még a kétgyermekeseket is ide sorolta.) A megítélés oka az lehet, hogy az akkori kormányzati intézkedések éles cezúrát szabtak: csak a 3 és több gyermekesek kaphattak családi pótlékot és gyest. Az ellátásnak ez a szűkítése a közvélemény figyelmét a három- és több gyermekesekre irányította. Az elmúlt évtized végére módosult ez a megközelítés: 2009-ben a megkérdezetteknek csupán 4%-a kategorizált két gyermekkel is sokgyermekesnek egy családot, és az 1990-es évekhez képest számottevően megnőtt azok aránya, akik ezt a jelzöt kizárólag azokra találták érvényesnek, akik legalább 4 gyermekről gondoskodnak.

7. A „sokgyermekesnek” tartott családok vélt gyermekszámának változásai
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, % és átlag)

Changes in the number of children in the families, which were considered “big”
(Opinion of men and women aged between 18–50 years, %)

Év	Eset- szám	A gyermekek száma					
		1 vagy 2	3	4 vagy több	nem tudja	összesen	átlag
1973*	2586	–	10,7	88,5	0,5	100,0	4,83
1995	569	11,0	60,0	28,0	1,0	100,0	3,26
1999	838	15,3	62,3	20,1	2,3	100,0	3,09
2009	1516	3,8	57,9	37,8	0,5	100,0	3,49

* 18–45 évesek.

A metrikus formában kifejezett vélemény változása együtt járt azzal, hogy az elmúlt tíz esztendőben a rokonszenv is növekedett a sokgyermekes családok iránt; ma jóval többen tartják az érintett szülőket családszerető, gyermekcentrikus embereknek, mint az 1990-es évek végén. Ennek megfelelően némileg csökkent e családok negatív megítélése is.

8. A 18–50 év közöttiek véleménye a sokgyermekes családok többségéről,
1999, 2009, %

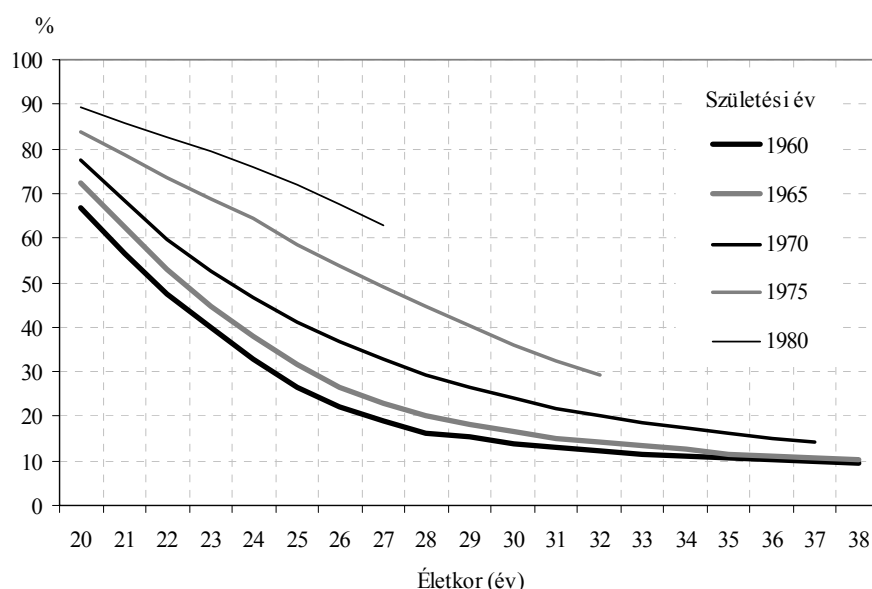
Opinion of 18–50-year-olds about the majority of big families, 1999, 2009, %

A többség:	1999	2009
– családszerető, gyermekcentrikus	23,9	36,2
– tudatlan felelőtlen, nem ismeri a védekezés módszereit	10,3	10,1
– csak a megélhetés, a szociális kedvezmények miatt vállalkozik ennyi gyermekre	22,6	19,5
– részben pozitív, részben negatív, ilyen is, olyan is van közöttük	41,6	33,1
Egyéb vélemény, vagy nem tudja	1,6	1,1
Összesen	100,0	100,0
Esetszám	838	1516

Ma még nem tudni, hogy a sokgyermekes családok iránti tolerancia enyhe növekedése egy pozitív tendencia megindulásának a jele-e. Az eddigi tapasztalatok azt látszanak alátámasztani, hogy e tekintetben a közgondolkodás érzékenyen képes reagálni a családpolitika intézkedéseire. Minél nagyobb lehetőséget biztosít a családpolitika a leendő szülőknek arra, hogy érvényesítsék család- és gyermekcentrikus beállítódásukat, annál elfogadóbb a közvélemény a gyermekvállalási kedv emelkedése iránt.

A gyermekes lét ellenkező irányú megközelítése a *gyermekvállalás elhárítására, a tudatosan vállalt gyermektelenségre irányul*. Megjegyzendő, hogy nálunk ennek mértéke még elenyészőnek mondható. Pongrácz Tiborné idézett tanulmánya (Pongrácz 2007. 206–209) a 2000. évi PPA adatain mutatja be, hogy Magyarországon a 20–40 év közötti, még gyermektelen férfiak 8%-a, a nőknek csupán 3%-a nem kívánna a későbbiekben sem gyermeket. (Vannak országok, amelyekben ez az arány ugyanebben az évben az adott korosztályban a 15–20%-ot is elérte.) Hazánk kitűnik abban is, hogy a lakosság túlnyomó többsége (85%-a) „rossznak”, vagy „nagyon rossznak” tartja „*a gyermektelen párok számának növekedését*”. (Ugyanakkor Belgiumban például csupán 35%, Hollandiában 25% deklarált hasonló véleményt.) Ezzel egybecseng, hogy – mint a 6. táblázatban látható – a 18–50 év közötti magyar férfiak és nők közel háromnegyede rossznak vagy nagyon rossznak tartotta, ha egy házaspárnak nincs gyermeke.

Magyarországon – legalábbis ma még – nem a szándékos gyermektelenség nagyságrendje, hanem inkább az ad okot aggodalomra, hogy a gyermekvállalás idősebb életkorra halasztása megnöveli annak esélyét, hogy az érintettek véglegesen gyermek nélkül maradnak. Emelkedik ugyanis azoknak a nőknek az aránya (ma 40% körüli), akik 30 éves korukig nem szülnek. Ez a körülmény is hozzájárul a gyermektelenek hányadának növekedéséhez, és annak veszélyét hordozza, hogy perspektívájában rontja a gyermekes lét, a gyermek értékének közösségi megítélését.

Forrás: Spéder – Kapitány (2009).

*I. Az adott életkorig gyermektelen nők aránya egyes születési évjáratokban
Childless women up to a certain age in some birth cohorts*

A korábbi adatfelvételek eredményei alapján is érzékelhettük egy olyan véleménycsoport jelenlétét, amely a gyermektelen állapotot ideális helyzetnek tekinti. Súlyuk ma is kicsi, de az 1987. évi 0,3%-ról 2009-ig 3,3%-ra nőtt. Azok hányada pedig, akik „jónak” vagy „nagyon jónak” minősítik, ha egy házaspárnak nincs gyermeke, az 1988-ban mért 1,2%-ról 2009-ben 6,3%-ra emelkedett. A korábbi évtizedekben még nem, 2009-ben azonban már időszerűnek látszott annak célirányos vizsgálata is, hogy miként gondolkozik a 18–50 év közötti korosztály a gyermekvállalás szándékos mellőzéséről.

Először azt szondáztuk, hogy a megkérdezettek tudomása, tapasztalata alapján érzékelhető-e a kérdéssel kapcsolatban valamiféle közmegítélés; mit gondolnak arról: az emberek többsége negatívan, elfogadóan, netán helyeslően szemléli-e a gyermektelenség mint életforma választását. Ehhez mérten tettük vizsgálat tárgyává a *személyes véleményeket*. Vajon a vizsgált korosztály milyen mértékben azonosul az általa többséginek gondolt állásfoglalásokkal, mekkora az aránya és mi a tartalma azoknak a nézeteknek, amelyek nyíltan *eltérnek* a többséginek gondolt véleményétől.

A válaszadók több mint fele (56%) azt tapasztalja, hogy ma az emberek többsége *tudomásul veszi, elfogadja* azoknak a fiataloknak a választását, akik gyermek nélkül akarják leélni az életüket. További csaknem 40% szerint ezzel a magatartással az emberek többsége *nem rokonszenvezik*, olyannyira, hogy egyeseken *helyteleníti* azt. Alig vannak tehát, akik a gyermekvállalás szándékos elutasításának *helyeslését* manapság többségi álláspontként érzékelik. A többségnek tulajdonított állásfoglalásokat a szándékos gyermektelenség személyes, egyéni megítélésével szembesítve, a következő kép rajzolódik ki (9. táblázat).

9. A többséginek tulajdonított és a személyes állásfoglalások egymáshoz viszonyítása

(18–50 év közötti férfiak és nők, 2009, %, esetszám: 1484)

Correlation of personal statements to statements considered to be of majority
(Men and women aged between 18–50 years, 2009, %, n = 1484)

Tudomása szerint a szándékos gyermektelenséget az emberek többsége:	A szándékos gyermektelenséget személy szerint				
	helytelenítők	tudomásul vevők, azt elfogadók	helyeslők	egyéb vélemény vagy nem tudja	összesen
– helyteleníti	28,7	9,1	0,4	0,3	38,5
– tudomásul veszi, elfogadja	11,2	42,9	1,6	–	55,7
– helyesli	0,6	0,3	1,8	0,3	3,0
Egyéb vélemény vagy nem tudja	0,7	1,0	–	1,0	2,7
Összesen	41,2	53,3	3,8	1,7	100,0

Bár a többséginek tulajdonított és a személyes állásfoglalások megoszlása nagyon hasonló, a megkérdezettek több mint egynegyedének (25,6%-ának) személyes nézete eltér attól, amit egyébként többséginek gondol. Közöttük azok hányada nagyobb, akik a „tudomásul veszik, elfogadják” megfogalmazású feltételezett közösségi véleménynél negatívabban ítélik meg a gyermektelenség tudatos választását, és kevesebben, akik saját maguk megértőbbek annál, mint amit többségi véleménynek vélelmeznek. A kis elemszám miatt a legnagyobb óvatosság ajánlatos, annyi azonban sejthető, hogy leginkább a gyermektelenséget mint életformát pártfogoló, azzal rokonszenvező emberek érezhetik a normától elütőnek saját véleményüket, mivel maguk sem nagyon számolnak azzal, hogy e kérdésben a közmegítélés támogatni fogja őket.

A témáról többet megtudunk azokból a szabadon elmondott kommentárokból, amelyekkel a válaszadók megindokolják személyes álláspontjukat. Egy tartalomelemzéssel kialakított tipológia segítségével 7 karakterisztikus vélemény típus rajzolódik ki:

1. *A gyermeknek érték, „örömforrás” szerepet tulajdonító véleményít-pushoz tartozók azt emelik ki, hogy a gyermektelenséget választó emberek sok örömtől, a párkapcsolat, a család igazi értelmétől fosztják meg magukat. Képviselőjük 32,1%-os.*
2. *Liberális véleményt képviselőknak nevezhetjük azokat, akik szerint magánügyről van szó, mindenki maga döntheti el, hogy életét gyermekkel vagy a nélkül tervezi-e. A 18–50 év közöttiek 30,0%-a ezzel a nézettel azonosul.*
3. *Megértő nézetet vallanak magukénak azok, akik szerint a mai világban, a mostani gazdasági körülményekre, a gyermek eltartásának nehézségeire tekintettel érthető, ha a fiatalok gyermektelenség mellett döntenek – még ha ez a magatartás nem helyeselhető is. Ezt a megkérdezettek 15,6%-a vallja.*
4. *Az ország, a népesedés érdekét hangsúlyozza a válaszadóknak az a 7,0%-a, akik szerint a gyermekvállalás éppenséggel a jövő generáció, más oldalról pedig az öregedő népesség eltartása miatt lenne fontos.*
5. *Önzéssel, karrierizmussal, kényelmességgel vádolja a gyermekes lételet elutasító fiatalokat az interjúalanyok 6,8%-a.*
6. *„Igazuk van”, „nem is kell a gyerek” – ilyen indulatos megfogalmazásokat csak töredéknyi arányban (1,9%) találhattunk.*
7. *Végül hasonlóan kicsiny, 1,9%-os azok súlya, akik közömbösségüket, a téma iránti érdeklődésük teljes hiányát nyilvánították ki. (Véleményét nem indokolta 4,7%.)*

Ha a fő véleményirányok metszetében elemezzük a fenti véleményítpushokat, értelemszerűen jellegzetes különbségek mutatkoznak (10. táblázat).

*10. A szándékos gyermektelenség választását tudomásul vevők és azt helytelenítők főbb indokai, %
Reasons of people noting and opposing voluntary childlessness, %*

Akik tudomásul veszik, elfogadják Esetszám: 777	Akik helytelenítik Esetszám: 601
1. A gyermekvállalás magánügy, mindenki maga dönt az életéről	1. Nem helyes lemondani a gyerekekről mint örömforrásról, mint a család értelméről
2. Meg lehet érteni, a mai helyzetben nehéz a gyermekek eltartása, felnevelése	2. Az ország, a népesedés miatt fontos lenne a gyermekvállalás
	3. A gyermektelenség választása önzés, karrierizmus, kényelmesség
54,9	72,0
23,4	15,3
	6,9

Végiggondolva a gyermektelenség megítéléséről elmondottakat, az adatok elég jelentős feszültségről árulkodnak. Egyik oldalon áll az a meghatározó többség (75–85%) által vallott, nagyon határozott álláspont, amely szerint mind a gyermek nélkül leélt élet, mind pedig a gyermektelen párok számának növekedése rossz vagy nagyon rossz minősítés alá esik. Más oldalról azonban – mint láthattuk – többségi nézet az is, hogy a gyermektelenség tudatos választása érinthetetlen magánügy, a privát szféra tiszteletben tartandó döntése, amit a szűkebb-tágabb környezetnek tudomásul kell vennie, el kell fogadnia. Bár jelentős kisebbségben marad az a – már-már előítéletesnek nevezhető – hozzáállás, amely a szándékos gyermektelenséget az „önzés”, „karrierizmus”, „kényelmesség” kategóriájába sorolva kritikával illeti, megléte ugyancsak a fennálló mentális feszültséget erősíti.

Egyáltalán, a gyermekszám-preferenciák időbeli alakulását követve az tűnik ki: a közgondolkodás ma hajlamos arra, hogy a gyermekszám mérséklését (vagy akár a gyermektelenséget) a feszültségek oldásának egyik eszközeként hagyja jóvá. De vajon van-e a közgondolkodásnak valamiféle normatívája arra vonatkozóan, hogy milyen életcélok kitűzése helyeselhető a leginkább, s megvalósításukat milyen gyermekszám mellett tartja lehetségesnek, célszerűnek a legtöbb ember? A továbbiakban e kérdéskör vizsgálatának/vizsgálhatóságának eredünk nyomába.

Az életcélok és a gyermekszám-preferenciák kapcsolata

Az 1. táblázat PPA 2000-ből származó adatai azt mutatták, hogy a „*Nem lehet boldog az, akinek nincs gyermeke*” megfogalmazású állításra vonatkozó állásfoglalás (egyetértés vagy elutasítás) szinte szabályos választóvonalként működött. Azokban a kelet-európai régióhoz tartozó országokban, ahol a termékenység alacsony, az egyetértők hányada jelentősen meghaladta a társadalmi-gazdasági fejlődésében harmonikusabb, kedvezőbb termékenységi adatokat felmutató nyugat-európai országokban mért arányokat. A 18–50 év közötti korosztály körében regisztrált, 56%-os magyarországi hányad ugyancsak nagyon magas, 2009-ben pedig 54%. Nagyobb változás, hogy a „*részben egyetért – részben nem ért egyet*” alternatíva választása 2009-re jóval elterjedtebb lett, mint 2000-ben volt, amennyiben aránya 12 százalékponttal emelkedett. Ez a gondolkodásmód változásának, differenciáltabbá válásának tekinthető. Mint ha azt vetítené előre: a gyermeknek mint örömforrásnak egyértelmű elismerése mellett a közgondolkodásban más életcélok is mindinkább polgárjogot nyernek/nyerhetnek. Hasonlóképpen változott a *gyermekvállalás és az életcélok megvalósíthatóságáról* alkotott vélemények megoszlása. Erről először 1997-ben, majd 2009-ben nyerhettünk adatokat. A gyermekvállalás mint az egyéb életcélokról való lemondás sarkított elfogadásával vagy elutasításával azonosu-

ló nézetek aránya 12 év távlatában jelentősen csökkent, a „részben egyetért – részben nem ért egyet” változat gyakorisága pedig gyakorlatilag megduplázódott. (Az eltérő időpontokban készült korábbi adatfelvételek egy irányba mutatnak, vagyis nem kérdezésmetodikai hatásokról lehet szó.)

11. A gyermekvállalás és az életcélok viszonyáról alkotott vélemények megoszlása
(18–50 év közötti férfiak és nők, 1997, 2000, 2009, %)
Distribution of opinions about the relationship between childbearing and life purposes
(Men and women aged between 18–50 years, 1997, 2000, 2009, %)

Vélemények		
Nem lehet igazán boldog, akinek nincs gyermeke	2000 (Esetszám: 776)	2009 (Esetszám: 1516)
– egyetért	56,0	53,9
– részben egyetért, részben nem	21,1	33,2!
– nem ért egyet	19,4	12,1
Nem tudja	3,5	0,7
Összesen	100,0	100,0
A gyermekekkel túl sok a gond, a lekötöttség, aki erre vállalkozik, annak mindenről le kell mondania	1997 (Esetszám: 837)	2009 (Esetszám: 1516)
– egyetért	12,8	7,6
– részben egyetért, részben nem ért egyet	19,6	40,8!
– nem ért egyet	66,0	51,4
Nem tudja	0,7	0,2
Összesen	100,0	100,0
Az emberek jobban meg tudják valósítani életcéljaikat, ha nincs gyermekük	1997 (Esetszám: 837)	2009 (Esetszám: 1516)
– egyetért	26,3	13,4
– részben egyetért, részben nem ért egyet	20,6	46,4!
– nem ért egyet	50,9	38,5
Nem tudja	2,2	0,3
Összesen	100,0	100,0

A vizsgált három állítás megfogalmazása eléggé közhelyszerű, ha úgy tesszük, szinte szuggerralja az egyetértő vagy elutasító, de voltaképpen „a gyermek mint életcél” kizárólagosságát mérlegre tevő véleménynyilvánítást. A közhelyszerűségből is következik, hogy a válaszadók többsége akaratlanul is a feltételezett közmegejtélés befolyása alá kerül. Most azonban mintha annak lennének tanúi, hogy látványos és sokakra kiterjedő elmozdulás történt a tradicionális

normákat idéző, sarkított közhelyektől tartózkodóbb, több szempontot mérlegetlő gondolkodásmód irányába. Talán arról van szó: az élet lassan kikényszeríti, hogy a gyermekvállalás és az egyéb életcélok közötti összhang megteremtése nemcsak az egyéni életutakban, hanem a közvélekedésben is mindinkább képviselhetővé, normatíva erejűvé válják.

De vajon milyen ún. *egyéb* életcélok, értékek azok, amelyek követését a közgondolkodás helyesli, amelyeket indokoltnak tartja? Ebben is érvényesülhet a közösségi elvárások bizonyosfajta pressziója: míg a családról való gondoskodás (pl. megfelelő jövedelem vagy lakása biztosítása) a leginkább elismert célok, törekvések közé tartozik, például az időtöltés a barátokkal, a szórakozás már kevesebb támogatót kap. A közgondolkodásban kialakult *fontossági rangsorok* normaként működve keretet szabhatnak az egyéni életvezetés, az egyéni szándékok számára.

Hogy milyen életcélok fontosak vagy kevésbé fontosak, valamint hogy megvalósításuk hány gyermek felnevelése mellett lehetséges, nem függetlenek egymástól. Vajon vannak-e közöttük olyanok, amelyek eléréséhez a közmegegyezés szerint éppenséggel előnyös, ha több gyermek is él a családokban, és vannak-e olyanok, amelyek szinte keresztülvihetetlenek, ha akárcsak egy-két gyermek eltartásáról kell is gondoskodni? Más szóval, melyek azok a gyermekszám növelésére serkentő életcélok, amelyeket a legtöbb ember helyesnek, támogathatónak tart, és melyek azok, amelyek esetében akár a családméret mérséklését is elfogadhatónak, indokoltnak tartják?

Erről a meglehetősen szövevényes problémáról első ízben a 2000-es PPA-vizsgálat keretei között, ezt követően pedig 2009-ben jutottunk empirikus adatokhoz. Így – viszonylag rövidebb időtávon – a vélemények változását is nyomon tudjuk követni.^{4, 5}

A 2000. évi nemzetközi vizsgálat alkalmából a kérdőív készítői *Inglehart – Maslownak* a szükségletek hierarchikus felépítettségén alapuló „posztmaterializmus” elméletére támaszkodtak, amikor az ún. materiális és posztmateriális értékek 11 tételből álló két nagyobb csoportját állították fel (Fokkema – Esweldt 2006).^{6, 7}

⁴ A 2000. évi PPA-vizsgálat nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tett, erről részletesebben lásd: S. Molnár E. (2009).

⁵ Hasonló kérdéskörre vonatkozóan elvileg korábbról, 1991-ből is vannak magyarországi adatok, amelyek felvételét az ISSP keretében a TÁRKI végezte. Metodikai okokból ehhez nem tudunk visszanyúlni, mivel a kérdőívben szereplő itemeknek csak igen kis része azonos a miénkkel, és ott a minta alsó korhatára is magasabb volt.

⁶ Az életcélok száma természetesen korlátozott. A korlátokat a kérdezhetőség, a gazdaságosság és – nemzetközi vizsgálatról lévén szó – a minden ország számára azonos értelmezhetőség követelménye szabta meg.

⁷ A tárgyalt kérdéssor kérdőívben való megjelenítését a Mellékletben közöljük.

*12. Matriális és posztmatriális életcélok a 2000. évi
PPA-vizsgálatban
Material and post-material life purposes in PPA survey 2000*

Matriális életcélok	Rövidítve*:
1. Biztonságnújtás a közelállók számára	Biztonságnújtás
2. Megfelelő jövedelem	Jövedelem
3. Szép, tágas lakásban lakni	Lakás
4. Évente legalább egyszer szabadságra menni	Szabadság
5. Egy házasságban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen jövedelme	Férj, feleség keressen
Posztmatriális életcélok	Rövidítve:
6. Harmóniában élni a társsal, partnerrel	Harmónia
7. Sikereség a munkában	Munkasiker
8. Elismertség, tisztelet kivívása a családon kívül	Elismertség
9. Lehetőség egyéni célok megvalósítására	Egyéni cél
10. Elég idő legyen saját magunkra, hobbijainkra	Hobbi
12. Legalább havi 1–2 alkalommal szórakozni menni**	Szórakozás

* A továbbiakban a táblázatokban az egyes életcélokat rövidített formában nevezzük meg.

** Csak a magyar kérdőívben szerepel.

Azt a 13. táblázat mutatja be, hogy 2000-ben a felsorolt életcélok milyen preferenciarendje alakult ki az európai régió e résztema vizsgálatában részt vevő 7 országának átlagában. A táblázat csak a „nagyon fontos” és a „fontos” minősítések (5-ös és 4-es osztályzatok) arányait tartalmazza, ezek minden életcél esetében és mindegyik országban a meghatározó többség választásai. Magyarország négy életcél megítélését tekintve tért el az európai átlagtól. A „szép, tágas lakásban lakni”, valamint „az évente egyszer szabadságra menni” motívuma a mi esetünkben jóval fontosabbnak bizonyult. Az „elég idő legyen saját magunkra, hobbijainkra” és az „elég időt fordítani a barátokra” aspirációja azonban a magyarok számára 2000-ben nem jelentett akkora értéket, mint a többi országban.

Érdekeség, hogy Magyarországon az ötös és négyes osztályzatok megoszlása jelentősen eltért az európai átlagtól. Más nemzetközi vizsgálatok során is megfigyeltük már, hogy a magyar emberek készségesebben osztályoznak 5-össel, míg az európai országokban többnyire szinte egyenletesen oszlanak meg a minősítések az 5-ös és 4-es között. Így történt ez most is. Ezért az összehasonlítások során a két fokozatot együttesen kezeltük; ekkor – az említett 4 életcél kivételével – Magyarország jól belesimul a vizsgált országok átlagába.

13. Az egyes életcélok „nagyon fontos” és „fontos” minősítésének aránya
7 európai ország* átlagában és Magyarországon
(18–50 év közötti férfiak és nők, 2000, %)
*Proportion of some life purpose ratings (“very important” and “important”)
in seven European countries and in Hungary
(Men and women aged between 18 and 50 years, 2000, %)*

Életcélok	Nagyon fontos	Fontos	Együtt
Materiális életcélok**			
Biztonságnyújtás			
– PPA	43,0	50,0	93,0
– 2000.hu	81,7	15,1	96,8
Jövedelem			
– PPA	51,1	40,3	91,4
– 2000.hu	84,7	12,2	96,9
Szabadság			
– PPA	38,9	38,5	77,4
– 2000.hu	68,1	17,2	85,3
Lakás			
– PPA	33,7	42,6	76,3
– 2000.hu	63,2	24,5	87,7
Férj, feleség keressen			
– PPA	24,7	41,1	65,8
– 2000.hu	44,9	24,1	69,0
Posztmateriális életcélok**			
Harmónia			
– PPA	62,9	32,0	94,9
– 2000.hu	79,5	14,4	94,0
Egyéni cél			
– PPA	23,6	47,3	70,9
– 2000.hu	52,7	14,0	66,7
Elismertség			
– PPA	23,8	51,2	75,0
– 2000.hu	51,5	31,1	82,6
Munkasiker			
– PPA	46,4	45,4	91,8
– 2000.hu	64,4	23,9	88,3
Barátok			
– PPA	15,2	50,0	65,2
– 2000.hu	24,7	29,2	53,9
Hobbi			
– PPA	28,1	52,1	80,2
– 2000.hu	22,0	25,9	47,9
Szórakozás			
– PPA	–	–	–
– 2000.hu	37,0	21,2	58,2

* Németország, Észtország, Ciprus, Litvánia, Magyarország, Lengyelország, Szlovénia.

** Sorrend az életcélok nemzetközi átlaga szerint.

A két vizsgálati év, 2000 és 2009 között történt nálunk néhány érdemi változás. Szembeötlő, hogy az 5-ös és 4-es osztályzatok együttes aránya a közel egy évtizeddel korábbihoz képest 2009-ben alacsonyabb lett. Emellett a nyilvánított vélemények struktúrája közelített a többi országban már 2000-ben is tapasztalható, a „nagyon fontos” és fontos” minősítések már nálunk is egyenletesebben oszlottak meg. Nagyobb lett a súlya néhány más országban már korábban is jobban preferált posztmateriális életcélnak (*barátok, hobbi, egyéni célok*). Feltűnően nagy teret nyert az a szempont, hogy *„egy házasságban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen jövedelme”*.

*14. Az életcélok „nagyon fontos” és „fontos” minősítésének változásai
2000–2009 között Magyarországon
(18–50 év közötti férfiak és nők, %)
Changes in the ratings of life purposes (“very important” and “important”
between 2000 and 2009 in Hungary
(Men and women aged between 18 and 50 years, %)*

Materiális életcélok	Nagyon fontos	Fontos	Együtt	Posztmateriális életcélok	Nagyon fontos	Fontos	Együtt
Biztonságnyújtás				Harmónia			
– 2000	81,7	15,1	96,8	– 2000	79,5	14,4	94,0
– 2009	65,6	25,0	91,1	– 2009	71,8	20,8	92,6
Jövedelem				Egyéni cél			
– 2000	84,7	12,2	96,9	– 2000	52,7	14,0	66,7
– 2009	63,0	28,6	91,6	– 2009	33,5	38,4	71,9
Szabadság				Elismertség			
– 2000	68,1	17,2	85,3	– 2000	51,5	31,1	82,6
– 2009	44,3	28,8	73,1	– 2009	34,6	38,4	73,0
Lakás				Munkasiker			
– 2000	63,2	24,5	87,7	– 2000	64,4	23,9	88,3
– 2009	33,1	38,8	71,9	– 2009	43,5	40,3	83,8
Férj, feleség keressen				Barátok			
– 2000	44,9	24,1	69,0	– 2000	24,7	29,2	53,9
– 2009	51,5	33,0	84,5	– 2009	21,0	33,7	54,7
				Hobbi			
				– 2000	22,0	25,9	47,9
				– 2009	18,9	30,0	48,9
				Szórakozás			
				– 2000	37,0	21,2	58,2
				– 2009	19,9	23,2	43,1

Forrás: PPA 2000 és Családi értékek 2009 adatállománya.

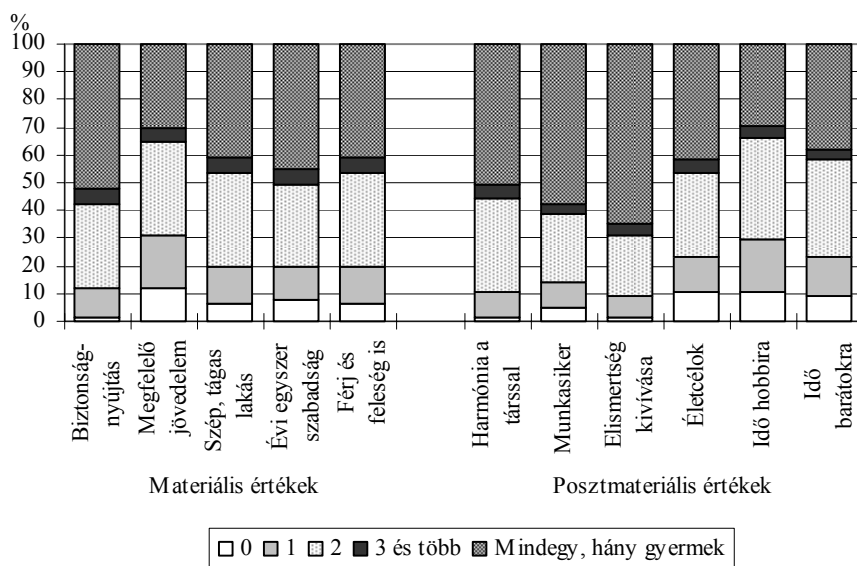
A vélemények változásának irányát pregnánsan szemlélteti az a mutatószám, amelyet az életcélok 2009. és 2000. évi minősítésének egybevetésével képezzünk. Minél inkább meghaladja az így nyert paraméter értéke a 100-at, annál fontosabbá vált 2000 óta az adott életcél, míg a 100 alatti érték a preferencia gyengülését jelzi.

Az igények az ezredforduló óta – úgy tűnik – a modernizálódás („*a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen jövedelme*”) és az individuális életcélok („*idő magunkra*”, „*idő barátokra*”, „*egyéni életcélok*”) irányába tolódtak el. (A „*havi 1–2 szórakozás*” fontosságának igen jelentős csökkenését egyelőre nem tudjuk magyarázni – talán a gazdasági válság hatásáról lenne szó?)

*15. Az életcélok fontosságának 2000–2009 közötti változását jelző mutatószám
(2000 = 100)
Index of change in the importance of life purposes between 2000 and 2009
(2000 = 100)*

Materiális életcélok			Posztmaterális életcélok		
1.	Férj, feleség keressen	122	1.	Egyéni célok	107
2.	Jövedelem	95	2.	Hobbi	102
3.	Biztonságnyújtás	94	3.	Barátok	101
4.	Szabadság	86	4.	Harmónia	99
5.	Lakás	82	5.	Munkasiker	95
			6.	Elismertség	88
			7.	Szórakozás	74

Közel egy évtized távlatában többet változott a közvélemény abban, hogy egy-egy életcél megvalósítása függ-e attól, *hány gyermek felnevelésére vállalkozik valaki*. A 2000. évi nemzetközi összehasonlító vizsgálat (PPA) adatai szerint mindegyik, de főképp az ún. posztmaterális életcélok esetében volt kedvelt a „*mindegy, nem függ a gyermekek számától*” megfogalmazású vélemény. Az ún. materiális életcélokról gondolkozva már nagyobb súllyal esett a latba a hozzájuk rendelt, konkrét gyermekszám is.

Forrás: Fokkema – Esweldt (2006. 19) és S. Molnár E. (2009. 196).

II. A 20–50 év közötti válaszadók véleménye a vizsgált életcélokhoz kapcsolható gyermekszámról, 7 ország átlagai alapján

Opinion of respondents aged between 20–50 years about the possible number of children linked to studied life purposes, based on the average of 7 countries

Magyarország elég jól beleillett a II. ábrán látható európai átlagba. Ám 2009-re minden egyes életcélt tekintve teret nyert az a nézet, hogy az életcélok megvalósítása nagyon is függ a gyermekek vállalt/vállalható számától. Ennek megfelelően az egyes életcélok mellé rendelt, optimálisnak vélt gyermekszám-átlagok – egy-két kivételtől eltekintve – lefelé módosultak.

16. A 18–50 év közötti magyarok véleményváltozása az életcélok és a megvalósításukhoz optimális gyermekszám kapcsolatáról, 2000, 2009, % és átlag

Opinion change of 18-50-year-old Hungarians about the relationship of life purposes and the optimal number of children by which they are realisable, 2000, 2009, % and the mean

Az életcélok rangsora *	A megvalósítás függ a gyermekszámtól		Az optimálisnak tartott gyermekszám átlaga	
	2000	2009	2000	2009
Materiális életcélok				
1. Jövedelem	60,5	65,3	1,53	1,51
2. Férj, feleség keressen	48,5	58,0	1,77	1,73
3. Biztonságnyújtás	45,7	57,3	1,94	1,82
4. Lakás	52,3	56,7	1,65	1,69
5. Szabadság	41,5	50,8	1,66	1,67
Posztmateriális életcélok				
1. Hobbi	54,6	74,0	1,52	1,42
2. Barátok	54,6	68,4	1,62	1,57
3. Szórakozás	54,6	67,8	1,40	1,41
4. Egyéni célok	54,1	63,2	1,56	1,49
5. Munkasiker	35,2	47,7	1,69	1,58
6. Harmónia	29,4	40,2	1,97	1,79
7. Elismertség	22,2	36,4	1,96	1,91

* A 2009. évi rangsor sorrendjében.

A PPA-vizsgálat szerint 2000-ben viszonylag kevesen vélték úgy, hogy egy-egy életcél gyermek nélkül lenne a leginkább keresztülvihető. A részt vevő 7 európai ország átlagát tekintve mégis volt közöttük olyan, amely kapcsán ez az álláspont 10% körüli vagy akár ennél magasabb hányadot képviselt. Ilyen életcél például a „*megfelelő jövedelem elérése*”, az „*egyéni életcélok*” megvalósításának lehetősége, a „*magunkra, hobbijainkra fordítható idő*” (vö. II. ábra). Ezek az arányok Magyarországon is hasonlóak, és ebben a tekintetben nem sok változás történt 2000 és 2009 között. Az azonban érdekes és elgondolkodtató, hogy míg az ún. materiális életcélok kapcsán szinte változatlan maradt a gyermektelenséget pártfogolók aránya, a posztmateriális életcélok mindegyike esetében kismértékű növekedés tapasztalható.

Az alacsony számok, a kismértékű aránymódosulások természetesen nem alkalmasak tendenciaváltozás jelzésére. Az a feltételezés azonban talán nem áll távol a valóságtól, hogy a gyermekvállalás elhalasztásának elmúlt 10 évben tapasztalt terjedése mögött alapvetően nem anyagi természetű megfontolások

állnak. Úgy tűnik, a közgondolkodás részévé válik az a felfogás, hogy a gyermekek főképp az egyéni, individuális életcélok elérését akadályozzák.

17. Az egyes életcélokat optimálisan gyermek nélkül megvalósíthatónak tartók arányának változása, 2000, 2009, %

Change in the proportion of respondents claiming that some life purposes are optimally realisable without children, 2000, 2009, %

Materiális életcélok		2000	2009	Posztmateriális életcélok		2000	2009
1.	Jövedelem	10,2	9,9	1.	Szórakozás	12,5	14,7
2.	Lakás	8,1	6,8	2.	Hobbi	10,7	13,6
3.	Szabadság	5,1	5,2	3.	Egyéni célok	9,3	11,4
4.	Férj, feleség keressen	4,6	4,2	4.	Barátok	8,9	10,4
5.	Biztonságnyújtás	2,3	2,4	5.	Munkasiker	4,3	6,3
				5.	Elismertség	1,7	2,6
				7.	Harmónia	1,9	2,1

Vajon az egyes életcélok megvalósításához optimálisnak tartott gyermekszámok hogyan viszonyulnak a tényleges termékenységi gyakorlathoz? Ezt a kérdést fogalmazták meg a PPA 2000 nemzetközi adatainak elemzői (Fokkema – Esweldt 2006).

Az országokénti eredmények egybecsengenek: az optimálisnak vélt gyermekszám átlaga gyakorlatilag szinte minden egyes életcélra vonatkoztatva meghaladja az adott évben mért teljes termékenységi arányszámot. Nem kivétel ez alól Magyarország sem. A TFR 2000. évi értéke nálunk 1,33 volt, márpedig – mint a 15. táblázatban látjuk – ennél mindegyik életcél eléréséhez magasabb gyermekszámot találtak optimálisnak az emberek. Következésképpen: a közvélemény szerint „*a mai gyakorlatnál valamivel több gyermeket is lehetne vállalniuk a fiataloknak, bármik is az életcéljaik*”.

A termékenység ciklikus változásának modelljét megfogalmazó ún. Easterlin-hipotézisre építkezve megkísérelték a véleményeket egy korábbi időszak termékenységi gyakorlatához is viszonyítani (Easterlin 1975). Ez azon a feltételezésen alapult, hogy a mai fiatal generációk családi döntéseik kialakítása során talán nem csupán jelenlegi tapasztalataikból indulnak ki, hanem egy korábbi, magasabb termékenységű generáció példáját is mintának tekintik – akár pozitív, akár negatív értelemben. Ezért az egyes életcélok szerint optimálisnak vélt gyermekszámátlagokat egy korábbi évjárat, az 1965. évi kohorsz „kvázi befejezett termékenységével” (a CTFR65-tel) is egybevetették. A mindegyik országra külön-külön elvégzett elemzés azzal az eredménnyel járt, hogy az életcélok mellé rendelt gyermekszámátlagok rendre alatta maradtak az 1965. évi kohorsz termékenységének. Az optimálisnak minősített gyermekszámátlagok mindegyik országban e két érték, a kérdezés évének TFR-je és a

CTFR65 értékei közé estek (vö. S. Molnár 2009. 206–209). Az összefüggés Magyarországra is érvényes (18. táblázat)

18. Az életcélokhoz elképzelt optimális gyermekszámok átlagai, valamint a felmérés évének TFR-je és az 1965. évi kohorsz befejezett termékenysége közötti különbségek^{*,**}

(Magyarország, 18–50 év közötti férfiak és nők, 2000)

Means of the optimal number of children linked to certain life purposes, and the difference between the TRF of the year of the survey and the completed fertility of the 1965 cohort

(Hungary, Men and women aged between 18 and 50, 2000)

Életcélok	Az optimálisnak tartott gyermekszám átlaga	Az optimálisnak tartott gyermekszámátlag eltérése	
		a 2000. évi TFR-től (1,33)	a CTFR65-től (1,97)
Materiális életcélok			
Jövedelem	1,53	0,20	-0,44
Szabadság	1,66	0,33	-0,31
Lakás	1,65	0,32	-0,32
Férj, feleség keressen	1,77	0,44	-0,20
Biztonságnyújtás	1,94	0,61	-0,03
Posztmateriális életcélok			
Szórakozás	1,40	0,07	-0,57
Hobbi	1,52	0,19	-0,45
Egyéni célok	1,56	0,23	-0,44
Barátok	1,62	0,29	-0,35
Munkasiker	1,63	0,36	-0,28
Elismertség	1,96	0,63	-0,01
Harmónia	1,97	0,64	-

Forrás: PPA-adatállomány. Saját számítás.

* A TFR-től való eltérés növekvő sorrendjében.

** A konkrét gyermekszámot említők véleménye alapján.

A materiális életcélok sorában elsősorban a „*megfelelő jövedelem*” célkitűzése látszik olyannak, amely a vélemények szerint csak nagy elszántság mellett valósítható meg az aktuálisnál magasabb gyermekszám mellett. A másik véglet a „*hosszú közel állók számára biztonságnyújtás*” vágya; aki ezt fontos célnak tartja, az mintha egy régebbi kor gyermekvállalási gyakorlatát tekinthetné min-tának.

A posztmateriális életcélok mellé javasolt gyermekszámátlagok esetében a rangsort az ún. egyéni, individuális célok vezetik. A „*szórakozás*”, a „*saját*

magunkra, hobbijainkra fordítható idő”, az „egyéni életcélok megvalósítása”, az „időtöltés barátokkal” intenciójához kötött gyermekszám jóval alacsonyabb, mint ami egy korábbi generáció gyakorlatára emlékeztetne, és csak alig-alig haladja meg az aktuális, ténylegesen megvalósuló gyermekvállalás mértékét. A „családon kívüli elismertség kivívása”, valamint a „harmóniában élni a társ-sal” azonban a közvélemény szerint olyan életcélnak számít, amely elérésére egy régebbi időkre emlékeztető és a ma megszokottnál lényegesen több gyermek vállalása mellett is törekedni lehetne.

Az összefüggés 2009-re sem változott. Az optimális gyermekszám átlagai – csökkenésük következtében – valamelyest közeledtek a TFR-hez. (Itt is a 2008. évihez viszonyítunk, mivel a tanulmány megírása idején a 2009. évi adat még nem volt ismert.)

19. Az életcélok megvalósításához optimálisnak tartott gyermekszámátlagok eltérése a TFR-től (2000, 2009)

Difference between the TRF and the average of the number of children considered optimal for realisation of life purposes (2000, 2009)

Életcélok	Eltérés a TFR-től	
	2000 (1,33)	2008 (1,35)
Materiális életcélok		
Biztonságyújtás	0,61	0,47
Férj, feleség keressen	0,44	0,38
Lakás	0,32	0,34
Szabadság	0,33	0,32
Jövedelem	0,20	0,16
Posztmateriális életcélok		
Harmónia	0,64	0,44
Elismertség	0,63	0,56
Munkasiker	0,36	0,23
Barátok	0,29	0,22
Egyéni célok	0,23	0,14
Hobbi	0,19	0,07
Szórakozás	0,07	0,07

Forrás: PPA 2000 és Családi értékek 2009 adatállománya. Saját számítás.

Mint arról már szóltunk, a 16. táblázat tanúsága szerint az ezredfordulóhoz képest ma sokkal többen vannak, akik az egyes életcélok megvalósításának esélyét a gyermekek számától teszik függővé. Az imént közölt adatok pedig arra világítanak rá, hogy a gyermekek javasolható, vállalhatónak tartott száma most közelebb áll a tényleges gyermekvállalási gyakorlathoz, mint közel egy évtizeddel ezelőtt. Más szóval: ma az emberek kevésbé azonosulnak azzal a gondolattal, hogy „a

fiatalok – bármilyen életcéljaik is vannak – a ténylegesnél valamivel több gyermek felnevelésére is vállalkozhatnának”.

Összefoglalás és következtetés

A tanulmány több szálon vizsgálja a 18–50 év közötti korosztály gyermekszám-preferenciáinak hosszabb időn keresztül végbement változását. Szerencsés helyzet, hogy erre a Népeségtudományi Kutatóintézet több évtizede folytatott lakossági adatfelvételei lehetőséget teremtettek. Más alkalommal természetesen érdekes lesz azt is elemezni, hogy módosult-e, s ha igen, miként a különböző véleményirányok társadalmi tagolódás, nemek, életkor, gyermekszám, iskolázottság, településnagyság, munkaerő-piaci helyzet, anyagi körülmények és más jellemzők szerinti megoszlása. Ebben a tanulmányban azonban kizárólag a közgondolkodás *időben végbemenő* változásának fő tendenciáira koncentrálnak.

Megállapítottuk, hogy a közgondolkodásban ma már egyértelműen helyet kap a gyermekvállalás és az egyéni életcélok közötti optimális összhang megvalósítására irányuló törekvés elismerése, méltányolása. Ebben a tekintetben a fiatal és középkorú magyar felnőttek gondolkodásmódja 2009-ben már elég jól illeszkedett a 2000-ben vizsgált többi európai ország polgáraiéhoz.

Sikerült rámutatni arra, hogy azok a feszültségek, amelyek a tervezett és tényleges gyermekszámok közötti különbségek révén kimutatott különbségből adódnak, a közgondolkodás egészében is tetten érhetők. A családok számára ideálisnak tartott gyermekszám átlaga több évtized óta folyamatosan csökken – követve a termékenység tényleges csökkenését. A közgondolkodásban még a gyermeknélküliség mint életforma tudatos választása iránt is bizonyos fajta megértés mutatkozik.

Bár a különböző életcélok megvalósítása mellett vállalható, javasolt gyermekszámok egy évtized alatt valamennyit csökkentek, még mindig meghaladják az aktuális termékenységet, ám elmaradnak egy közelmúltbeli generáció gyermekszámától. Mintha az az üzenet fogalmazódna meg a családalapítás előtt állók számára, hogy gyakorlatilag bármilyen életcél elérhetnek a mainál egy kicsit több gyermek vállalásával, de ez a többlet semmi esetre se legyen akkora, mint amennyi gyermek akár csak 10–15 évvel ezelőtt született a családokban.

Úgy tűnik, ma meglehetősen támogatottságot élvez az a felfogás, hogy az életcélok bővülő, az egyéni, individuális céloknak is helyt adó kínálatából szinte kizárólag csak a gyermekszám mérséklése árán lehet szabadon válogatni. Ez gondolati feszültséget okoz, amit az oldhatna, ha a közvélemény határozott törekvést látna a fontosnak tartott életcélok és a gyermekvállalás összhangjának elősegítésére, ezt rugalmasan szolgáló családpolitikai eszköztár tudatos, tervszerű működtetésére.

MELLÉKLET

M.1. Az idézett adatfelvételek mintáinak összetétele nemek és főbb korcsoportok szerint
Composition of the sample of the surveys referred to above by sex and main age groups

Az adatfelvétel éve	Életkor	Férfiak	Nők	Együtt	Az adatfelvétel éve	Életkor	Férfiak	Nők	Együtt
1987	18–29	297	383	680	1999	18–29	130	156	286
	30–39	304	346	650		30–39	107	119	226
	40–50	255	320	575		40–50	142	184	326
	18–50	856	1049	1905		18–50	379	459	838
	50–	462	613	1075		50–	269	410	679
	Összesen	1318	1662	2980		Összesen	648	869	1517
1988	18–29	126	195	321	2000	18–29	335	321	656
	30–39	189	222	411		30–39	265	260	525
	40–50	154	201	355		40–50	292	303	595
	18–50	469	618	1087		18–50	892	884	1776
	50–	285	365	650		50–	491	677	1168
	Összesen	754	983	1737		Összesen	1383	1561	2944
1994	18–29	122	137	259	2001	18–29	2043	1961	4004
	30–39	125	137	262		30–39	1425	1414	2839
	40–50	128	170	298		40–50	1563	1683	3246
	18–50	375	444	819		18–50	5031	5058	10089
	50–	258	423	681		50–	2716	3558	6274
	Összesen	633	867	1500		Összesen	7747	8616	16363
1995	18–29	87	92	179	2009	18–29	285	287	572
	30–39	78	96	174		30–39	206	203	409
	40–50	92	130	222		40–50	261	273	534
	18–50	257	318	575		Összesen	752	763	1515
	50–	171	254	425					
	Összesen	428	572	1000					
1997	18–29	147	149	296					
	30–39	103	127	230					
	40–50	156	161	317					
	18–50	406	437	843					
	50–	260	395	655					
	Összesen	666	832	1498					

M.2. Az életcélok és a mellettük még vállalható gyermekszám kapcsolatát vizsgáló kérdőívkérdés

Question surveying the relationship of life purposes and the number of children by which they can be realised

Most néhány olyan dolgot olvasok fel, amelyekről azt szeretném megtudni, mennyire fontosak az Ön életében. Osztályozza ezeket úgy, mint az iskolában: ha valamelyik nagyon fontos, arra ötöst adjon, ha pedig egyáltalán nem fontos, akkor egyest. Természetesen a közbülső osztályzatokat is használhatja. Tehát mennyire fontos Önnek az, hogy...

	←→					NT	
	nagyon fontos				egyáltalán nem fontos		
a. elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbjaira?	5	4	3	2	1	9	X
b. HA NINCS HÁZAS-/ÉLETTÁRSA = X társával, partnerével harmóniában éljen?	5	4	3	2	1	9	X
c. biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik Önhöz közel állnak?	5	4	3	2	1	9	X
d. családon kívül elismerjék, tiszteljék Önt?	5	4	3	2	1	9	X
e. tudjon elég időt szakítani a barátaira?	5	4	3	2	1	9	X
f. elegendő jövedelme legyen?	5	4	3	2	1	9	X
g. évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni?	5	4	3	2	1	9	X
h. szép, tágas lakásban lakjon?	5	4	3	2	1	9	X
i. legyen lehetősége egyéni célok megvalósítására?	5	4	3	2	1	9	X
j. egy házassági kapcsolatban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is?	5	4	3	2	1	9	X
k. HA NEM DOLGOZIK = X munkájában sikeres legyen?	5	4	3	2	1	9	X
l. havonta egyszer-kétszer elmenjen szórakozni?	5	4	3	2	1	9	X

Az, hogy megvalósíthatók-e ezek a dolgok, sokak szerint azon is múlhat, hogy van-e gyermeke valakinek, illetve hány gyermeke van. Mindegyiknél próbálja meghatározni az **5. VÁLASZLAP segítségével, hogy ez csak gyermek nélkül, legfeljebb egy gyermek mellett, legfeljebb két gyermek mellett, három vagy több gyermek mellett is megvalósítható, vagy pedig mindegy, hogy hány gyermek van, nem függ a számuktól?
Tehát: Ön szerint hány gyermek mellett valósítható meg az, hogy...**

	0 – Gyermekek nélkül 1 – Legfeljebb egy gyermek mellett 2 – Legfeljebb két gyermek mellett 3 – Három vagy több gyermek mellett is 4 – Mindegy, hogy hány gyermek van, nem függ a számuktól					NT	
a. elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbjaira?	0	1	2	3	4	9	X
b. társával, partnerével harmóniában éljen?	0	1	2	3	4	9	X
c. biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik Önhöz közel állnak?	0	1	2	3	4	9	X
d. családon kívül elismerjék, tiszteljék Önt?	0	1	2	3	4	9	X
e. tudjon elég időt szakítani a barátaira?	0	1	2	3	4	9	X
f. elegendő jövedelme legyen?	0	1	2	3	4	9	X
g. évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni?	0	1	2	3	4	9	X
h. szép, tágas lakásban lakjon?	0	1	2	3	4	9	X
i. legyen lehetősége egyéni célok megvalósítására?	0	1	2	3	4	9	X
j. egy házassági kapcsolatban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is?	0	1	2	3	4	9	X
k. munkájában sikeres legyen?	0	1	2	3	4	9	X
l. havonta egyszer-kétszer elmenjen szórakozni?	0	1	2	3	4	9	X

IRODALOM

- Easterlin R. A. (1975): An economic framework for fertility analysis. *Studies on Family Planning*, 6. 54–63.
- Fokkema, T. – Esweldt, I. (2006): Child-friendly Policies. BIB, Wiesbaden, *Work Paper* 7.
- Girard, A. – Roussel, L. (1982): Ideal Family Size, Fertility and Population Policy in Western Europe. *Population and Development Review*, 8/2. 323–345.
- Pongrácz Tiborné (2007): A gyermekvállalás, gyermektelenség és a gyermek értéke közötti kapcsolat az európai régió országában. *Demográfia*, 50/2–3. 197–220.
- S. Molnár E. (2001): A közvélemény gyermekszám-preferenciái. *Demográfia*, 44/3–4. 259–280.
- S. Molnár E. (2009): Életcélok – gyermekszám-preferenciák Magyarországon és az európai régió néhány országában. In: *Látás-viszonyok*. Pallas, 189–209.
- S. Molnár E. (2010): Demográfiai eseményeket kísérő magatartási normák változásai. *Statistikai Szemle*, 3. sz. 252–273.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2007): Gyermek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések. KSH NKI, *Műhelytanulmányok*, 6. sz. 173–194.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2009): Gyermekvállalás. In Monostori J. – Őri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2009*, KSH NKI, Budapest, 29–41.

Tárgyszavak:

Termékenység
Ideális gyermekszám
Kérdőíves vizsgálat

**CHANGES IN THE PREFERRED NUMBER OF CHILDREN DURING
THE LAST DECADES IN HUNGARY**

Abstract

The study analyses long-term changes of the preferred number of children among the 18-50-year olds. It is conducted based on the longitudinal research of the Hungarian Demographic Research Institute.

According to the findings of a contemporary survey (from 2009) we can state that the mean of ideal number of children for families has been decreasing for the past decades – following the real fertility decline. There is a widespread acceptance of childlessness as a lifestyle, which was not characteristic of the Hungarian society before.

Even though the recommended ideal number of children realisable parallel to other life purposes is still higher than the actual fertility rate, they are lower than the number of children in the generation of the recent past.